

Saatesõna tõlkele¹*Leena Kurvet-Käosaar*

Philippe Lejeune'i (s 1938) „Autobiograafiline leping“,² mille esimene peatükk Tanel Lepsoo tõlkes käesolevas erinumbris esmakordselt eesti lugejani jõuab, on autobiograafiauringute üks keskseid teoreetilisi käsitlusi, millel on olnud oluline roll autobiograafiliste tekstide uurimise legitimeerimisel kirjandusteaduse osana. Sellisena kuulub „Autobiograafiline leping“ valdkonna teatud arengufaasi ning selles väljendatud seisukohtade vaidlustamine on olnud oluliseks tõukeks autobiograafiateooriate edasises arengus. Lejeune'i panus valdkonna arengusse ei piirdu aga „Autobiograafilise lepinguga“: tema enese kriitilise mõtte arengus on see olnud tähtsaks, millest erinevate omaelulookirjutuse vormide, praktikate ja tekstikorpuste suunas edasi liikuda. Dünaamilise, mitmekülgse ja (oma)elulookirjutuse kirevasse paletti kirglikult süüvivana on Lejeune ka tänapäeval rahvusvahelise omaelulookirjutuse uurijate kogukonna aktiivne ja armastatud liige.

2007. aastal ilmunud neljaköitelises autobiograafiateooriate antoloogias on Lejeune ainus autor, kes on esindatud kahe tekstiga. Üks neist on „Autobiograafiline leping“, milles formuleeritud autobiograafia definitsiooni võib antoloogia toimetaja Trev Lynn Broughtoni sõnusti pidada üheks enim tsiteeritud ja kriitilisi debatte algatanud argumendiks autobiograafiauringute ajaloos üldse (Broughton 2007: 15). Samas toob Broughton esile, et käsitluse süsteemselt piiritletud ja tabelite kujul esitatud kontseptuaalne plaan ning keskendumine võrdlemisi piiratud hulgale, põhiliselt prantsuse kirjandusse kuuluvatele kirjandustekstidele, jätab Lejeune'i asendist omaelulookirjutuse uuringutes eksitava mulje (samas, 52). Kuigi Lejeune ei ole Broughtoni hinnangul strukturalistlikust analüüsimeetodist kunagi päriselt loobunud (samas), ei ole tema töö oluliseks mõõtmeks ainult teadlikkus erinevate uurimistrajektoore võimalustest ja vajadustest, vaid ka nende mitmekülgne järgimine oma töös, mis hõlmab nii kriitilisi käsitlusi kui ka ulatuslikke omaelulookirjutuse tekstikorpuste koondamise projekte.

Ka Paul John Eakin, Lejeune'i teoreetilise panuse esimene vahendaja inglise keelde, rõhutab, et autobiograafilise lepingu käsitlust tuleb vaadelda eelkõige Lejeune'i hilisemate uurimuste kontekstis, mis hõlmavad näiteks 18. ja 19. sajandil kirjutatud prantsuse tütarlaste käsikirjalisi päevikuid, netipäevikuid, antropoloogilist eluloojutustust, Lejeune'i enda vana-

---

1 Valminud grandit „Omaeluloolisus eesti kirjandusmaastiku osana“ (ETF7354) ja sihtfinantseeritava teema „Kultuuriloo allikad ja kirjanduse kontekstuaalsus“ (SF0030065308) toetusel.

2 „Autobiograafiline leping“ ilmus esmakordselt 1973. aastal ajakirja Poétique 14. numbris ning samal kujul raamatuna 1975. aastal.

vanaisa mälestusi jne.³ Lisaks rõhutab Eakin, et kuigi Lejeune'i mõningate varasemate käsitluste „ettekirjutusi tegev toon” on kahtlemata kaasa aidanud tema käsitlemisele „piiratud formalistliku idealismi” raamistikus, ei ole mingil juhul õigustatud autobiograafilise lepingu ühiskondliku ja ajaloolise mõõtme eiramine tema kriitikute poolt, kuivõrd see on Lejeune'i žanrikäsitluse keskne joon.⁴ Sarnaselt Hans Robert Jaussiga toimib žanr Lejeune'i jaoks ajas muutuva dūnaamilise ühiskondlik-kultuurilise entiteedina, mitte absoluutse ja muutumatu üksusena, nagu seda on määratlenud näiteks Northrop Frye (Eakin 1989: xv).⁵ Lejeune rõhutab kohe „Autobiograafilise lepingu” alguses, et autobiograafia definitsiooni formuleerides ei lähtu ta igavikulisest vaatepunktist, vaid peab silmas euroopa (kirjandus)tekste, mis on kirjutatud pärast 1770. aastat, ka ei ole tema eesmärgiks koostada autobiograafia kui ühe kirjandusliku žanri kaanonit (Lejeune 1989: 4).

Lejeune määratleb autobiograafiat kui „tagasivaatelist juttu proosas, mille esitab reaalne inimene oma eksistentsi kohta, kui ta asetab rõhu iseenda individuaalsele elule ning eelkõige isiksuse ajaloolole” (samas). Osa autobiograafia tunnustest (tagasivaatelisus, rõhuasetus isiksuse ajalool) suudab lugeja lugemisprotsessi käigus lihtsalt tuvastada. Juhul kui tekst ei vasta mõnele neist tunnustest, pole tegu mitte autobiograafia, vaid „autobiograafia naaberžanride”, näiteks memuaaride või päevikuga (samas). Ammendava kinnituse selle kohta, et tegu on tõepoolest autobiograafiaga, saab lugeja aga teatud markerite esinemise põhjal tekstis. Lejeune'i määratluse kohaselt sõlmib autobiograafia autor lugejaga nn autobiograafilise lepingu, mille tõenduseks on autori, jutustaja ja peategelase nimeline identsus (samas, 5).⁶ Autobiograafilise lepingu juurde kuulub ka referentsiaalsuse leping ehk autori kinnitus autobiograafia tõesuse osas; referentsiaalsuse lepingus on „määratletud käsitletava reaalsuse väli ja kuulutatud, kui suur on sarnasuse aste ning millised on selle väljendamise vahendid” (samas, 22). Kuigi oma olemuselt on see sarnane lepinguga, mille sõlmivad lugejaga näiteks ajaloolased, geograafid ja ajakirjanikud, ei ole täpsuse aste siin määrava tähtsusega, sest

---

3 Vt näiteks „The „Journal de Jeune Fille” in Nineteenth-Century France” („On Diary”. Ed. Jeremy D. Popkin, J. Rak. Honolulu: University of Hawai'i Press, 2009, lk 129–143), „Diaries on the Internet: A Year of Reading” (samas, lk 299–316), „Ethnologie et literature: Gaston Lucas, serrurier” (Études rurales, 1985, No. 97/98, lk 69–83), „Moi aussi” (Paris: Editions du Seuil, 1986). Prantsuskeelsed viited on käsitlustele, mida inglise keelde tõlgitud ei ole.

4 Vt näiteks Michael Ryan, „Self-Evidence” (Diacritics, 1980, No. 10, lk 2–16).

5 Vt näiteks Robert Jauss, „Literary History as a Challenge to Literary Theory” (New Literary History, 1970–71, nr 2, lk 7–37), ka Norman Holland, „Prose and minds: a psychoanalytic approach to non-fiction” („The Art of Victorian Prose.” Ed. G. Levine, W. Madden. New York: Oxford University Press, 1968, lk 314–37); Northrop Frye, „The Anatomy of Criticism” (Princeton: Princeton University Press, 1957).

6 Lejeune'ga sarnase autobiograafiamääratluse on John S. Searle'i kõneaktiteooriast lähtudes sõnastanud Elizabeth Bruss, kelle hinnangul oleks parim viis autobiograafia määratlemiseks vaadelda seda kui kõneakti, mis väidab teatud asju: autobiograafia autor väidab uskuvat, et tekstis esitatud informatsioon ja sündmused on tõesed, ning sellest lähtub ka lugeja (Bruss 1976: 10–11).

autobiograafia keskmeks on autori sisemine tõde, mis omakorda oleneb sellest, kuidas autobiograafias selle tõe esitamise kriteeriume esitatakse (samas). Seega ei ole faktuaalsetest kriteeriumidest lähtudes võimalik tõele kinnitust leida. Lugeja omakorda suhestub autobiograafias edastatava tõega enda seisukohalt. Näiteks võib ta leida, et autor valetab, kuid see ei tõesta, et tegemist pole autobiograafiaga, vaid viitab üksnes sellele, et referentsiaalsuse lepingust on halvasti kinni peetud.

Kuigi Lejeune on läinud autobiograafiateooria ajalukku oma kategoorilise (või sellisena tõlgendatud) väitega „autobiograafial ei ole tasandeid, see kas on, või ei ole” (samas, 13), loob ta alapealkirja all „Autobiograafiline ruum” uue dünaamilise raamistiku autobiograafia käsitlemiseks, mis hõlmab nii fiktsionaalsena esitatavat teksti (romaan) kui ka autobiograafiat. See, mis pole autobiograafia, kuid on autobiograafiline, s.t kantud autori soovist panna lugeja oma loomingut lugema „autobiograafilises registris”, ei ole Lejeune’i jaoks teisejärguline ega eraldiseisev, otsustavaks saab „[autobiograafiline] ruum, millesse mõlemad tekstikategooriad paigutuvad ja mis pole eraldi kummalegi neist taandatav” (samas, 27). Uue mõiste sissetoomisega taandub Lejeune tegelikult „Autobiograafilise lepingu” alguses toodud ammendavatena mõjuvaist väidetest, tõstes ühelt poolt esile autobiograafia täpse žanrimääratluse kindlatest raamidest tunduvalt laiema ulatuse, teiselt poolt aga autobiograafilise toimimise tunduvalt paindlikumates ja raskesti tabatavates kontekstides, kui „leping” seda hõlmata suudab.

Tänapäeval hinnatakse Lejeune’i eelkõige tema käsitluste arengudünaamika ja mitmekesisuse tõttu, paljuski ehk tänu sellele, et „Autobiograafilise lepingu” esimene tõlge inglise keelde, mis ilmus aastal 1989, asetub just sellisesse konteksti.⁷ „Autobiograafiline leping” toimib sellises lähenemisviisis kui Lejeune’i autobiograafiateoreetilise mõtte lähtepunkt, mida sageli vaadeldakse tema mõni aasta hiljem ilmunud kriitilise kommentaari kontekstis.⁸ Laiemas, valdkonna-ajaloolises perspektiivis tähistab „Autobiograafiline leping” aga eelkõige autobiograafia žanrina määratlemise ulatuslikku katset, mille kriitika, eelkõige Paul de Mani tuntud esse „Autobiography as De-facement” (1979), on autobiograafiateooriate arengus omakorda märgilise tähendusega. Seades kahtluse alla autobiograafia žanrina määratlemise võimalikkuse ja mõttekuse, väidab de Man, et *žanri* mõiste kätkeb eneses ühtaegu nii estee-

7 Tõlkevalimik, milles Lejeune’i „Autobiograafiline leping” ingliskeelse lugejani jõudis, kannab nimetust „On Autobiography” ning sisaldab lisaks „lepingule” osi tema hilisematest teostest „Mina on keegi teine: autobiograafia kirjandusest meediani” („Je est un autre: l’autobiographie, de la littérature aux medias”, 1980) ja „Ka mina” („Moi aussi”, 1986). „Je” tähistab eelkõige Lejeune edasilükkumist traditsioonilisemat laadi formalistlikult analüüsilt autobiograafilise eneseväljenduse kui laiapõhjalise ühiskondlik-kultuurilise nähtuse käsitlusele, „Moi” aga kinnitab seda arusaama, vaadeldes autobiograafiat ajas varieeruva, indiviidi elu väljendavaisse ühiskondlike praktikate eri võrgustikesse kuuluva nähtusena (Eakin 1989: xx).

8 Vt Philippe Lejeune, „Le pacte autobiographique (bis).” *Poétique*, 1983, No. 56, lk 416-434. Sama käsitlus ilmus 1986. aastal teoses „Moi aussi” ja ingliskeelses tõlkes koos „Autobiograafilise lepinguga” aastal 1989.

tilist kui ajaloolist mõõdet, mis autobiograafia žanrina määratlemise katsetes (mis on kantud soovist luua autobiograafiale koht põhiliste kirjandusžanride seas) tema hinnangul sageli üksteisesse sulanduvad (de Man 1979: 919). Sellest olulisem on autobiograafia žanrimääratlustes esinev autobiograafia ja fiktsiooni eristus, mis justkui eeldab, et „elu loob autobiograafia, nii nagu tegu loob tagajärjed”, kui tegelikult oleks õigem väita, et „autobiograafiline projekt võib ise luua ja määratleda elu”, kuna „kõik, mida kirjanik teeb”, on igakülgset määratletud „tema meediumi võimaluste poolt” (samas, 920). Viitelisus on de Mani jaoks illusioon, mis põhineb „vastavusel teatud kujundi struktuurile”, see on „väljamõeldis, mis omandab teatud viitelise mõõtme” (samas).

Autobiograafiat ei saa de Mani arvates vaadelda ei žanri ega (kirjutus)laadina; see on „lugemis- või mõistmiskujund, mis ilmneb teatud määral kõikides tekstides” (samas, 921). „Autobiograafiline moment,” nagu de Man seda nimetab, „leiab aset kahe lugemisprotsessis osaleva subjekti häälestumisprotsessis, milles nad teineteist vastastikkuse peegeldava asenduse kaudu määratlevad” (samas). Niisugune spekulaarne struktuur interioriseeritakse tekstis, „milles autor väidab end olevat enese mõistmise subjekti”, kuid see viitab üksnes autorluse toimimise üldisele mehhanismile (samas, 921–922). De Man leiab, et väites, et „kõik tekstid on autobiograafilised”, väidame samas, et „ükski neist ei ole seda või ei saa seda olla”, sest „kogu mõistmise aluseks olev spekulaarne moment teeb nähtavaks kõigi teadmiste, kaasa arvatud mina (*self*) kohta käiva teadmise kujundilise struktuuri” (samas). De Man väidab, et Lejeune'i autobiograafia määratlus, mille aluseks on kõneakt, mitte kujund, püüab performatiivse (lepingulise) funktsiooni kehtestamisega pääseda spekulaaresest struktuurist, mis pole tegelikult võimalik, kuivõrd „me taassiseneme kujundite struktuuri samal hetkel, kui me väidame, et oleme sellest pääsenud” (samas, 923).

Kuigi Lejeune jääb paljudele „Autobiograafilises lepingus” väljendatud seisukohtadele truuks ka edaspidi, laiendab ja nihutab ta eelpool mainitud kriitilise kommentaari kaudu – „Autobiograafiline leping (bis)” – algse käsitluse raame üsna mitmes aspektis.⁹ Kõigepealt rõhutab Lejeune, et autobiograafia definitsioon oli tema käsitluse tinglik, paljuski kahel sõnaraamatu- või leksikonidefinitsioonil põhinev (Lejeune 1989: 123) alguspunkt, millest lähtudes tal oli võimalik „žanri tajumist määravaid aspekte analüütiliselt dekonstrueerida” (samas, 121). Olles endiselt veendunud, et identiteedi küsimus on autobiograafia (ja ka autobiograafilisuse) käsitlemisel keskne, toob Lejeune välja „Autobiograafilises lepingus” sisalduva vastuolu identiteedi üksnes lepingu kaudu väljenduva esinemise (autobiograafia kui pihtimus) ning ebamäärase ja mitmetasandilise *autobiograafilise ruumi* mõiste vahel (samas, 125). Lejeune problematiseerib ka *lepingu* kui „autorite ja lugejate poolt paika pandud ja

---

9 Vt ka „Le pacte autobiographique, vingt-cinq ans après” („Signes de vie. Le pacte autobiographique 2.” Paris: Seuil, 2005, lk 11-30).

tunnustatud kindlale reeglistikule” viitava mõiste kasutuse (samas, 126). Tegelikult sellist tunnustamist toimuda ei saa, sest autorid ja lugejad ei asu samaaegselt sarnases kogemusraamistikus, autobiograafia püüdleb sellise „illusiooni” loomise poole ja toimib eelkõige kommunikatsiooniaktina (samas). Seega pole leping teksti lugemise üks tingimus, vaid lugeja teksti juurde meelitamise vahend, mis võib viidata nii referentsiaalsele kui kirjanduslikule süsteemile ning millele lugeja võib läheneda mitmel eri viisil (samas). Lejeune mõnab ka, et keskendudes eelkõige lepingu olemusele, alahindas ta teksti sisu, narratiivsete tehnikate ja stiili rolli, pidades stiili all „parema mõiste puudumisel” silmas „kõike, mis häirib kirjaliku keele läbipaistvust, [---] tehes nähtavaks sõnade toimimise” (samas, 127). Teisisõnu, määratledes autobiograafiat üksnes proosavormis jutuna, püüdis Lejeune „vabaneda kõigest, mis võiks halvata usku viitelisusesse” (samas, 128). Uue võimaliku definitsiooni keskmena pakub ta nüüd välja skaala, mille üheks äärmuseks oleks „*curriculum vitae* banaalsus”, teiseks aga „puhas luule” ning mille mõlemas otsas kaotaks autobiograafilise lepingu mõiste oma sisu (samas).

Kuigi elulookirjutuse uuringud ei lähtu tänapäeval enam uuritava teksti vastavusest žanrimääratlusele ega aja taga garantiisid elulookirjutuslike tekstide tõeväärtuse osas, ei ole Lejeune'i autobiograafilise lepingu teooria oma tähtsust minetanud ka praegu, eriti suhestatuna Lejeune'i teiste käsitlustega, mis keskenduvad mitmetele autobiograafia definitsioonidele välja toodud kategooriatele, samas neid ka kummutades ja ümber määratledes. „Autobiograafiline leping” ei ole aga pelgalt jäik ultimatiivne lahterdamiskatse, vaid nüansirikas käsitlus autobiograafia ning tänapäevases mõttes ka omaelulookirjutuse eri praktikatest ja avaldusvormidest. See on ka põhjuseks, miks Lejeune'i „Autobiograafilise lepingu” esimese peatüki tõlge käesolevas numbris esmakordselt avaldatakse.

Kirjandus

- Broughton, Trev Lynn** 2007. Introduction. – *Autobiography. Critical Concepts in Literary and Cultural Studies*. Vol. I. Ed. By T. L. Broughton. London and New York: Routledge, lk 1–58.
- Bruss, Elizabeth** 1976. *Autobiographical Acts: the Changing Situation of a Literary Genre*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- De Man, Paul** 1979. *Autobiography as De-facemant*. – *MLN*, Vol. 94, No. 5, lk 919–930.
- Eakin, Paul John** 1989. Foreword. – *Philippe Lejeune, On Autobiography*. Ed. P. J. Eakin. Minneapolis: University of Minnesota Press, lk vii–xxviii.
- Lejeune, Philippe** 1989. *On Autobiography*. Ed. P. J. Eakin. Minneapolis: University of Minnesota Press.